

Володимир Косенко

КОСЕНКО Володимир Дмитрович – кандидат філософських наук, завідувач кафедри соціальної роботи ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету». Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, інтелігенція.

ФЕНОМЕН ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Проаналізовано сучасний стан і тенденції в філософській інтерпретації феномену інтелігентності. Робиться акцент на необхідності з'ясування ролі та значення інтелігенції у сучасному суспільстві. Підкреслюється необхідність наукового дослідження інтелігентності саме у хронотопі загальнолюдської культури, в об'єктивному процесі розгортання історії. Досліджені характерні відмінності у сутнісних характеристиках інтелігентів та інтелектуалів.

Ключові слова: інтелігенція, феномен інтелігентності, інтелектуал, інтелект, суспільний розвиток.

Суспільством давно сформовано, але не реалізовано, соціальне замовлення на ефективні та кваліфіковані сили, що здійснюватимуть соціальні перетворення. На нашу думку, вирішити актуальні задачі суспільного розвитку під силу лише інтелігенції як певному типу особистості, який і має формувати порядок денний розвитку людства. Інтелігентність – це гармонійне поєднання традиційних цінностей з інноваціями. Не являючись прихильниками утопічної теорії меритократії, що проголошує метою становлення «влади здатних», вважаємо, що саме інтелігенція має стати провідною суспільною силою, яка дозволить ефективно реалізовувати потенціал нашої країни в нинішніх надскладних соціально-економічно-політичних умовах.

Саме інтелігенція, як правило, знаходилась і продовжує залишатись в авангарді суспільної модернізації, забезпечуючи збалансований розвиток чи не в усіх сферах суспільного життя. Розглядаючи інтелігенцію у якості рушійної сили суспільних перетворень, необхідним видається з'ясування її ролі та значення у сучасному суспільстві.

© В. Д. Косенко, 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.35290>

Формування інтелігентності у кожному окремому суб'єкті прямо залежить від соціального середовища та соціальних процесів у суспільстві, етапу історичного розвитку на якому воно знаходиться та, безумовно, досвіду самої людини. Стосовно сьогодення, важлива відповідь на питання: чи може бути усебічно розвиненою («здоровою») людина, якщо хворе саме суспільство; як в таких умовах можуть актуалізуватися якості, які є невід'ємною складовою інтелігентності та її безпосереднього носія, соціального агента – інтелігента? Адже, українське суспільство впродовж чверті століття переживає одну з наймасштабніших і найсерйозніших у своїй історії криз. В умовах невтішних реалій сьогодення переважна більшість людей залишилися на узбіччі економічного, соціального та культурного розвитку.

Кризові часи – часи зрушень. Часи втрат – з одного боку, з іншого – часи перспектив та можливостей. Нинішній порядок денний вимагає дій та не пробає бездіяльності. Висловлюючись у термінах економічної теорії, пасивність вітчизняної інтелігенції стосовно участі в модернізації суспільства, варто було б назвати періодом «втрачених можливостей». Маючи можливість стати справжнім дороговказом, спрямовуючим суспільство до дійсних перетворень, вітчизняні інтелігенти не змогли взяти на себе таку роль і відповідні обов'язки. Звичайно, нинішній суспільний хаос – це не відсутність порядку, а порядок, організований особливим чином, що запрограмований на постійне та перманентне відтворення криз. Його подолання, вивільнення кожної людини від пут міщанства, яке і реалізується в інтелігентності, видається за нинішніх обставин принципово неможливим.

Сама історична генеза розуміння інтелігенції несе у собі відбиток ціннісних установок, що завжди формуються в конкретно-історичному хронотопі. Через це інтелігенція та інтелігентність є не лише продуктом самої дійсності, а постає результатом розуміння соціальної реальності. Виступаючи у якості початкових принципів, особливості індивідуального соціального досвіду складають засадничі координати розуміння інтелігентності.

На нашу думку, наукова філософія має поставати як мистецтво: мистецтво адекватного теоретичного осягнення основних тенденцій розвитку реального світу. Сучасна ж наука, часто-густо, являє собою не мистецтво, а гру, різниця між якими колосальна, насамперед через те, що гра знаходиться поза сферою моралі. О. В. Босенко підкреслює, що «сучасна «гра» у науку – це гра у «підкидного дурня», яка має незліченну кількість комбінацій, оскільки понять нескінченно багато, а тлумачень і того більше. І головне – ніякої небезпеки та відповідальності. Пейнт-бол. Сьогодні – структуралізм, завтра – пост-структуралізм, по-

тім – пост-модерн, різниці ніякої» [1, с. 302]. Важливим видається те, що теоретичне осмислення сучасної вітчизняної інтелігенції має бути представлене у вигляді самостійної наукової проблематики. У зв'язку з необхідністю її комплексного осягнення, варто підкреслити неспроможність пропозицій окремих авторів перейти до «різноманіття тезауруса», що дозволяє кожному досліднику розмовляти своєю власною мовою. Підтримка подібної пропозиції, де-факто, означала б втрату предмету дослідження – інтелігенції, яка має не стільки теоретичне, скільки практичне значення. Наукове ж абстрагування, власне, й має бути спрямоване на те, щоб усе людство говорило однією мовою – мовою науки. Філософія принципово не може дозволити собі різноманіття тезауруса, адже від множинності понять, термінів, слів, в які вкладається однаковий зміст, наука не здобуває, а втрачає.

Ми визнаємо, що інтелігенція, у розумінні освіченого прошарку, різних епох та народів має загальні сутнісні ознаки, не залежні від цивілізаційної приналежності, але завдяки конкретно-історичній ситуації вітчизняна інтелігенція сформувала свої специфічні риси, в яких вона проявляється як велика гуманістично мисляча сила, дійсна альтернатива так званій «інтелектуалій еліті», яка має достатньо високий соціальний статус, положення у суспільстві та пов'язує свій розвиток, в першу чергу, із вірністю традиціям. Перед освіченою елітою, як правило, не виникає гострих питань про сенс буття, вона втілює собою матеріальне благополуччя та орієнтується на втілення власних утилітарних потреб та інтересів. Фактично, інтелігенція завжди і всюди виконувала соціальне замовлення, сприяла досягненню колективних цілей, тоді ж як інтелектуали виконували корпоративну місію.

Для того, аби з'ясувати місце інтелігенції у сучасному світі, чітко окреслити її роль у суспільних перетвореннях, необхідно звернутися до витоків формування вітчизняної інтелігенції, адже: «інтелігентність являє собою боротьбу за єдність між минулим, майбутнім та нинішнім (сучасним). Це – діалектична єдність минулого та майбутнього у сьогодні. Інтелігентність спрямована і у «вперед» – у майбутнє. І в «у назад» – здібність до адекватної реконструкції колишніх та прийдешніх безпосередніх форм буття – минулого» [4, с. 214] – зазначає Б. В. Новіков. Вважаємо, що пояснення витоків вітчизняної інтелігенції можливе лише у хронотопі загальнолюдської культури, в об'єктивному процесі розгортання історії. Формування якості інтелігентності починається ще з перших кроків людства, масове становлення людини такого типу є однією з важливих передумов подолання кризових явищ у суспільстві.

З початку дев'яностих років ХХ ст. у поглядах на інтелігенцію, але не в її сутності, і в підходах до її інтерпретації відбулися істот-

ні зміни. У матеріалах сучасних досліджень часто розмежовуються поняття «інтелігенція» та «інтелігентність». Більшість сучасних дослідників розглядають інтелігенцію як соціальний прошарок, який характеризується певним характером праці та рівнем освіти, з чим не можна погодитись, адже у такому руслі інтелігент прирівнюється до інтелектуала. Інтелігентність же характеризує якісні особливості особистості, певний тип мислення та поведінки [2, с. 64], тобто – являє собою особливий соціальний феномен. Феномен цей, органічно поєднуючи об'єктивне та суб'єктивне, відноситься не лише до сьогодення, а, швидше, – до майбутнього.

Суттєві розбіжності вітчизняних реалій та західної культури, багато в чому і зумовили характер формування та поступу вітчизняної інтелігенції. Плюс – економічні та політичні умови, адже саме інтелігенція у вітчизняній культурі стала заміною загальноосвітнього поняття «інтелектуал». Не просто його аналогом, а реальною альтернативою. Це – два різні, багато в чому протилежні, шляхи: залученість до усієї духовної та культурної спадщини свого народу – у вітчизняному підході; максимально автономізований саморозвиток (у відповідності до нині модного терміну «суспільство атомізованих індивідів») – на Заході. А також: безпосереднє, на протигагу опосередкованому, залучення до власного народу, своєї країни. Співвідчуття та співпереживання, постійна невдоволеність собою, пошук шляхів подолання негативних явищ (у ті часи, коли країні погано), сердечне та повне розділення радості (у ті рідкі моменти, коли суспільству добре).

О. С. Панарін характеризує вітчизняну інтелігенцію наступним чином: «додайте до якостей фахівця особливу етичну вразливість, чутливість до загальних соціальних проблем – і ви отримаєте інтелігента» [6, с. 120]. Інтелігентність не може бути представлена як монополія якого-небудь (нехай навіть і найбільш освіченого соціального прошарку) на інтелектуальне осмислення оточуючого світу, а являє собою інтегральне вираження якісної визначеності суб'єкта. Нині постала необхідність переосмислення людини як універсальної цілості, що зумовлює розуміння інтелігентності як прояву її родової сутності. Інтелігентність – це не лише творення нового, а й усвідомлення старого як нового, діалектична єдність традиції та інновації.

На нашу думку, підходи до інтерпретації феномену інтелігентності та самої інтелігенції завжди були історично-детермінованими суспільним розподілом праці: матеріальної та духовної, фізичної та розумової. У даному руслі, рядом дослідників і був охарактеризований критерій виділення інтелігенції: її місце у системі суспільного розподілу праці, що характеризується безпосереднім зв'язком із розумовою

працею, духовним виробництвом. Зміст та характер праці характеризують діалектично пов'язані між собою сторони даного процесу. З одного боку, праця є засобом обміну між людиною та природою, з іншого – виступає засобом комунікації між людьми у процесі виробництва. Різний зміст праці породжує професійні відмінності, а характер праці являє собою соціально-економічну категорію, що відображає сутнісну сторону людської діяльності, обумовлену існуючим способом організації виробничих відносин.

Нині панує думка про те, що інтелігенція функціонально пов'язана з духовним виробництвом, діяльністю, пов'язаною з науковим, технологічним, організаційним, економічним забезпеченням функціонування матеріального виробництва. У такому контексті інтелігенція являє собою соціальний прошарок, обмежений діяльністю, що включає виробництво, систематизацію та трансформацію ідей, спрямованих на модернізацію у виробничій сфері. Отже, тотожна освіченому прошарку суспільства: інтелектуалам. З таким визначенням ми не погоджуємось, адже «інтелектуал» – особа «холодна» та «байдужа», це просто майстерний «ремісник» розумової праці, етична позиція якого може бути достатньо аморфною та навіть релятивною по відношенню до цінностей добра, істини та краси» [5, с. 280]. Інтелігентність же, навпаки, не припускає відокремлення інтелектуальної складової від етичних та естетичних якостей, байдужості до долі ближнього, суспільства, людства. Близькою нам є позиція дніпропетровського науковця Ж. В. Котова, який підкреслює що «більові проблеми суспільства повинні бути одночасно і більовими проблемами особистості, адже з позицій утилітарної інтелігентності їх неможливо відчуті та осмислити. У процес суспільного самопізнання можна включитися лише з позицій вільної інтелігентності» [3]. Не можна не погодитися, що інтелектуали та інтелігенти, принаймні на рівні видимості, схожі. Дійсно, інтелектуал може стати інтелігентом, можливий і зворотній перехід: деградація, але перший шлях є висхідним, тоді як другий – низхідним.

Вважаємо за доцільне навести авторський варіант дефініції поняття «інтелігент». Інтелігент – конкретно-історичний суб'єкт соціальної творчості, зі сформованою гуманістичною ціннісною системою, в якому інтелектуальні, етичні та естетичні якості виступають в інтегральному поєднанні, базованому на взаємодетермінованій єдності суспільної практики з духовним та чуттєвим, діяльність якого полягає у творчому перетворенні себе самого та суспільства у відповідності до потреб людства.

Докорінна різниця полягає у характері організації праці інтелігенції та інтелектуалів. В інтелектуалів – індивідуалізм, спрямований

на досягнення особистої вигоди та зиску. Вітчизняній інтелігенції характерний колективізм, спрямований на досягнення колективних цілей, суспільно важливого результату. На нинішньому етапі розвитку суспільства інтелігенція має взяти на себе право виражати інтереси широких верств населення саме тому, що сферою прикладення праці інтелігента виступає людство в цілому, на відміну від часткового (вибіркового) характеру професійної діяльності інших соціальних груп. Власне буття інтелігенції усвідомлюється опосередковано через буття суспільства, тобто бути собою – означає здійснити «себе для всіх».

Становлення «нової людини» у масштабах всезагальності можливе лише у гармонійному суспільстві, в якому буде подолана економічна нерівність між людьми, досягнута тотожність між цивілізацією та культурою. «Знята» буде і сама інтелігентність (як нерівність між людьми інтелігентними та неінтелігентними): бути людиною означає тиме бути інтелігентом.

Інтелігентність як теоретичний ідеал виводиться у результаті зведення різних «я» до єдиного прояву усебічно та гармонійно розвиненої особистості. Саме завдяки цьому, навіть у сучасному суспільстві, інтелігентність розвивається та проявляється всупереч існуючим соціально-економічним умовам. Це, в свою чергу, свідчить про те, що інтелігентність – це стратегія культурного розвитку людини. Колективна співтворчість кожного інтелігента постає результатом не лише розуміння людства, але і прийняття найкращих зразків (стратегій поведінки інших людей), відкидання гірших рис та прагнення до досягнення такої гармонійної форми існування людства, за якої стає можливим втілення інтелігентності у кожному без винятку. У людині-творці, людині – творі мистецтва. При цьому, окремі суб'єкти повинні не лише розуміти один одного, але й формувати у відповідності до сутнісних основ інтелігентності власні життєві стратегії: з позицій самодіяльної особистості, що творить свій життєвий простір у загальнолюдському хронотопі, реалізує свій потенціал на засадах гуманізму. На нашу думку, комплексне дослідження феномену інтелігентності необхідне для того, щоб осягнути шляхи адекватного людській природі усебічного розвитку кожної людини. Інтелігентність – не індивідуальна риса, а дійсно-історичний процес, що постає у персоніфікованій формі. При цьому, об'єктивно-історичні особливості розвитку на даному етапі суспільного поступу вже дозволили сформуватися інтелігенції не лише як виключенню з правил, а у масштабах великого суспільного колективу.

Інтелігенція нині має проявити себе у ролі головної рушійної сили суспільного розвитку. Враховуючи те, що розруха (в державі, в економіці, в головах) свідомо та цілеспрямовано підтримується на протязі

декількох десятиліть, вже не просто потрібними, а необхідними, видаються еволюційні (щодалі більш революційні) зміни. З необхідністю ж змін приходить і свобода у їх реалізації. Дійсним покликанням інтелігенції мають стати пошуки раціональних та ефективних шляхів виходу суспільства з кризи, сприяння проведенню дійсних соціальних перетворень, на які нині сформовано суспільний запит. Виходячи з цього, вітчизняна інтелігенція має постати ефективною запорукою та духовним джерелом майбутніх суспільних зрушень та досягнень.

Формування інтелігентності у кожному окремому суб'єкті знаходиться у прямій залежності від соціального середовища та процесів у суспільстві, етапу історичного розвитку, на якому знаходиться людство, а також від міри залучення людини до загальнолюдського досвіду, індивідуальної системи цінностей. Дослідження феномену інтелігентності дозволило обґрунтувати положення про те, що основою модернізації сучасної соціальної української реальності та дійсності виступає саме інтелігенція. Інтелігентність є результатом взаємодії людини з об'єктивною реальністю, яка з'являється та виявляється у співвідношенні з конкретно-історичною соціальною реальністю, виражаючи глибинні процеси взаємодії об'єктивного та суб'єктивного, необхідного та вільного у їх діалектичній єдності: інтелігентність являє собою рух у формі свободи, найбільш адекватну, нині можливу, стратегію усебічного розвитку людини.

Література

1. *Босенко А. В.* Случайная свобода искусства / А. В. Босенко – К.: Химджест, 2009. – 584 с.
2. *Коган Л. Н.* Интеллигенция: слой специалистов или духовная элита общества? / Л. Н. Коган. // Российская интеллигенция: XX век. – Екатеринбург: УГТУ, 1994. – С. 61-65.
3. *Котов Ж. В.* Интеллигенция как субъект национального самопознания / Ж. В. Котов. // Міжнар. наук. конф. «Інтелігенція: суть, історичні долі. Перспективи». Тези доповідей. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 29.
4. *Новиков Б. В.* Свобода как жизнь понимающая: Сб. статей / Б. В. Новиков. – К.: ТП-Прес, 2008. – 376 с.
5. *Орехов А. М.* Интеллигенция, интеллектуалы, интеллектуальная собственность / А. М. Орехов. // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 1. – С. 267-281.
6. *Панарин А. С.* Российская интеллигенция в мировых войнах и революциях XX века / А. С. Панарин. // Рос. АН, ин-т философии. – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 349 с.

Косенко В. Д.

**ФЕНОМЕН ИНТЕЛЛИГЕНТНОСТИ:
ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

Проанализированы современные тенденции в философской интерпретации феномена интеллигентности. Делается акцент на необходимости выяснения роли и значения интеллигенции в современном обществе. Подчеркивается необходимость научного исследования интеллигентности именно в хронотопе общечеловеческой культуры, в объективном процессе развертывания истории. Исследованы характерные различия в существенных характеристиках интеллигентов и интеллектуалов.

Ключевые слова: интеллигенция, феномен интеллигентности, интеллектуал, интеллект, общественный развитие.

Kosenko V. D.

**PHENOMENON OF INTELLIGENCE:
PROBLEMS IN PHILOSOPHICAL INTERPRETATION**

Formation of intelligence in each separate subject straightly depends on the social environment and social processes in society, historical development stage where it is, the experience of the individual, understanding the historical genesis of intellectuals bear the imprint of attitudes that has always formed in the concrete historical time-space. Because of this, intellectuals and intelligence is not only a product of reality itself, and there is the result of understanding social reality.

Trying to consider intelligence as logical emergent from “intellectual” from humanity brings to it the intellectual elite, thus leveling its public importance. Intellectuals, in the sense of enlightened class, different ages and nations have common intrinsic features, independent of civilizational identity, but thanks to the concrete historical situation of domestic intellectuals formed their specific features. Intellectuals in the domestic culture, global replacement was the term “intellectual”, not just his counterpart, but a real alternative.

Intellectual – concrete historical subject of social work, with established humanistic value system in which intellectual, ethical and aesthetic qualities serve in the integral combination, based on social practice unity of spiritual and sensual, whose work is creative and transforming himself society to meet the needs of humanity. The study of the phenomenon of intelligence grounded position that the basis for the modernization of Ukrainian contemporary social reality and reality is serving intelligentsia. Intelligence is the result of human interaction with objective reality which appears and is expressed in relation to the concrete historical social reality, expressing deep processes of interaction between objective and subjective needed and left in their dialectical unity, intelligence is a movement in the form of freedom, the most adequate, now possible, of a comprehensive strategy for human development.

Keywords: intelligence, the phenomenon of intelligence, intellectuals, social development.

Надійшла до редакції 10.10.15 р.